Zeszyty Naukowe
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Nr 43/2012

Eric Ambukita
Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

Wpływ światowego kryzysu finansowego na kraje Afryki Subsaharyjskiej – analiza porównawcza

Streszczenie. *Artykuł stanowi próbę analizy i oceny sytuacji gospodarczej krajów Afryki Subsaharyjskiej w następstwie światowego kryzysu finansowego i gospodarczego. Kraje te, choć mniej zintegrowane z gospodarką światową niż kraje z innych regionów świata, nie zostały oszczędzone przez kryzys. Prezentowanej w artykule analizie empirycznej towarzyszy opis konkretnej metody wyjaśniania szoku wywołanego przez światowy kryzys finansowy w tym regionie.*

Słowo kluczowe: *światowy kryzys finansowy, kraje Afryki Subsaharyjskiej, kanały transmisyjne kryzysu, szoki makroekonomiczne, tempo wzrostu*

Wstęp

Światowy kryzys finansowy, który rozpoczął się w Stanach Zjednoczonych w 2007 r. przez załamanie się rynku kredytów hipotecznych, bardzo szybko objął większość krajów świata, a następnie przekształcił się w światową recesję gospodarczą. Głębokość i szeroki zakres obecnej recesji gospodarczej wskazują na jej strukturalny charakter oraz uzasadniają celowość rozważenia prawidłowości, które kształtowały rozwój gospodarki światowej w ostatnich 40 latach. Rozprzestrzeniający się kryzys gospodarczy w pierwszej kolejności uderzył w kraje rozwinięte gospodarczo, ale nie ominął też krajów rozwijających się. W odróżnieniu od wcześniejszych kryzysów finansowych obecny pojawił się nie na peryferiach gospodarki światowej, ale w jej centrum[1], a dwa główne czynni-

[1] B. Jeliński, *Kryzys globalizacji a tendencje transformacyjne w gospodarce światowej*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011 (artykuł niepubl.).

ki wzrostu gospodarczego: konsumpcja i inwestycje w rzeczywistości doznały gwałtownego spowolnienia w gospodarkach rozwiniętych (inwestycje skurczyły się o ponad 10% w 2009 r.)[2]. W gospodarkach tych nie było żadnego wydarzenia tej miary od 1945 r. Pod koniec 2008 r. zwiększył się spadek popytu w krajach rozwiniętych, co wpłynęło na obniżenie się jego dynamiki w krajach rozwijających się. W konsekwencji wolumen handlu międzynarodowego zaczął się zmniejszać i w 2009 r. obniżył się o ok. 12%[3]. W efekcie znacznego osłabienia popytu wewnętrznego oraz głębokiego załamania światowych obrotów w 2009 r. – według Międzynarodowego Funduszu Walutowego – odnotowano spadek globalnego PKB o 0,6% (OECD oceniał, że spadek ten wyniósł 0,9%)[4].

W poszczególnych grupach krajów sytuacja znacząco się zróżnicowała. W grupie krajów rozwiniętych gospodarczo znajdują się kraje o systematycznie rosnącej sile ekonomicznej, jak Niemcy i Szwecja, słabnące gospodarki USA i Japonii, z pewną trudnością dźwigające się z recesji gospodarki Wielkiej Brytanii i Francji, z determinacją walczące z recesją gospodarki Hiszpanii, Portugalii czy Włoch oraz pogrążone w recesji gospodarki Grecji i Irlandii[5]. W grupie tzw. gospodarek wschodzących, zwłaszcza w krajach BRICS[6], reakcje na kryzys były znacznie mniej zróżnicowane i ta grupa krajów zdecydowanie słabiej odczuła negatywne skutki kryzysu.

Rozmiary kryzysu i jego lokalizacja w krajach rozwiniętych, głównych partnerach handlowych krajów Afryki Subsaharyjskiej, zasługują na to, by prześledzić jego reperkusje w gospodarkach afrykańskich. Dla podbudowania refleksji skorzystano z literatury przedmiotu dotyczącej wpływu szoków makroekonomicznych na tempo wzrostu gospodarczego. Nawrót tych szoków w historii gospodarczej krajów Afryki Subsaharyjskiej skłonił do wyboru ram analitycznych. Strategie wzrostu w regionie charakteryzują się powtarzaniem szoków, niekiedy o wielkich rozmiarach i większej częstotliwości niż w innych regionach świata[7]. W literaturze przedmiotu proponuje się zbudowanie ram empirycznych, pozwalających wykryć szoki, które mogą mieć trwałe konsekwencje dla strategii wzrostu kraju, a mianowicie mogą zachwiać tą strategią. Odpowiedzi na pytania: Jakie są

[2] IMF, *Regional Economic Outlook/Sub-Saharan Africa: Back to High Growth*, Washington 2010.

[3] Le Centre d'Études Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII), *L'économie mondiale 2009*, Paris 2009, s. 25.

[4] A. Brender, F. Pisani, *La crise de la finance globaliseé*, Éditions La Découverte, Paris 2009, s. 105-110.

[5] B. Jeliński, op. cit.

[6] W dniu 13 kwietnia 2011 r. do państw BRIC dołączyła RPA. BRIC zamienił się w BRICS. Kraje BRICS, czyli Brazylia, Rosja, Indie, Chiny oraz RPA, to pięć mocarstw, które jeszcze nie tak dawno w większości były uznawane za kraje Trzeciego Świata.

[7] E. Assidon, *Les théories économiques du développement*, Éditions La Découverte, Paris 2002, s. 37-38.

konsekwencje kryzysu finansowego w krajach Afryki Subsaharyjskiej? Czy szok związany z międzynarodowym kryzysem finansowym miał trwałe konsekwencje w strategii wzrostu gospodarek krajów Afryki Subsaharyjskiej? Jakie są kanały transmisyjne kryzysu do krajów Afrykańskich? wyznaczyły cel tego artykułu.

Zastosowana metoda empiryczna pozwala na ujednoliconą i systematyczną analizę obszernej próbki krajów i przedstawia efekty szoku, który odczuły kraje Afryki Subsaharyjskiej. Zawiera ona jednak ograniczenia, gdyż nie bierze pod uwagę strukturalnych cech charakterystycznych dla poszczególnych krajów. Aby zapobiec tym brakom i uzupełnić rozważania nad przejściowym lub trwałym charakterem szoku, zbadano reperkusje kryzysu międzynarodowego dla determinant wzrostu (zewnętrzna sytuacja finansowa, sytuacja budżetowa, sytuacja lokalnego sektora finansowego). Pozwala to wskazać ewentualne braki równowagi o charakterze trwałym i zidentyfikować gospodarki najsłabsze w średnim okresie.

Pierwsza część artykułu przedstawia kanały transmisyjne kryzysu międzynarodowego do Afryki Subsaharyjskiej, druga – wybrane ramy analityczne i należące do nich metody empiryczne, które można zastosować do badania szoku wywołanego kryzysem światowym. Ostatnia część zawiera omówienie wpływu kryzysu międzynarodowego na makroekonomiczne i finansowe czynniki wzrostu. Na tym tle rozpatrywane są jedynie pierwsze konsekwencje kryzysu światowego na kontynencie afrykańskim. Choć kryzys już minął, szok może mieć średnio- i długoterminowe konsekwencje. Pole analizy jest jednak ograniczone z powodu niewielkiej dostępności najnowszych danych dotyczących pewnych krajów, dlatego korzystano niekiedy z danych szacunkowych lub prognozowanych, które nie zawsze obejmują wszystkie kraje Afryki Subsaharyjskiej.

1. Kanały transmisyjne kryzysu światowego do Afryki Subsaharyjskiej

W pierwszych miesiącach kryzysu finansowego uważano, że kraje afrykańskie nie zostaną nim dotknięte ze względu na ich słabą integrację z gospodarką światową. Ponadto z uwagi na to, że rynki międzybankowe są tam na ogół ograniczone i wiele krajów wprowadziło restrykcje w inwestowaniu w nowe produkty finansowe, sądzono, że kontynent powinien być chroniony przed bezpośrednimi skutkami kryzysu światowego[8]. Wkrótce jednak okazało się, że kryzys finansowy był dla Afryki poważnym ciosem, ponieważ nastąpił w momencie, gdy region ten osiągał coraz lepsze wyniki, zarówno w zakresie rozwoju ogólnego, jak i na płaszczyźnie zarządzania ekonomicznego[9]. Od 2000 r. region odnotowuje śred-

[8] B. Markus, *Vulnerabilities of Emerging and Developing Economies to Global Financial and Economic Crises*, „Development Economics Advisory Service Working Paper" 2009, nr 5.

[9] B. Bedossa, F.-X. Bellocq, P. Jacquet, G. Letilly, *L'Afrique subsaharienne à l'épreuve de la crise*, „Revue d'Économie Financière" 2010, nr 100, s. 89-107.

nią stopę wzrostu w wartości realnej przewyższającą 5%, podczas gdy inflacja spadła poniżej 10%[10]. Zmniejszenie konfliktów zbrojnych przyciągnęło do regionu kapitały prywatne. Przepływy netto kapitałów prywatnych do Afryki wzrosły z 17,1 mld USD w 2002 r. do 81 mld USD w 2007 r. Natomiast kryzys światowy zaczął zagrażać temu postępowi. Najpierw miał on formę klasyczną, o wymiarach proporcjonalnych do stopnia integracji każdego kraju ze światowym systemem finansowym. Początkowo dotknął najbardziej otwarte, a więc najbardziej narażone lokalne rynki finansowe (Afryka Południowa, Kenia, Nigeria, Ghana, Mauritius), nawet jeśli posiadały mało „toksycznych" aktywów, co miało reperkusje w pięciu dziedzinach: handlowej, finansowej, w tym bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) i inwestycji portfelowych, transferach migrantów oraz pomocy publicznej na rzecz rozwoju.

1.1. Kanał handlowy – wpływ kryzysu na eksport i import

Ograniczenie aktywności w gospodarkach Północy spowodowało, poprzez kanał handlowy, rozszerzenie kryzysu na skalę światową. W wartościach realnych wymiana handlowa dóbr i usług Afryki Subsaharyjskiej zmniejszyła się w 2009 r. o 3% w eksporcie i o 7% w imporcie (wykres 1), choć spowolnienie to jest różne w zależności od kraju (wykres 2).

W rzeczywistości stopa eksportu krajów afrykańskich jest bardzo różna, a podatność na ograniczenie wolumenu handlu zagranicznego – zróżnicowana. Dla wszystkich wybranych krajów[11] średnia stopy eksportu straciła prawie 4 p.p. produktu krajowego brutto (PKB) między swoją wartością średnią z okresu 2006-2008 (25,4% PKB) a wartością z 2009 r. (21,6% PKB).

Dla porównania wyników warto wyodrębnić trzy kategorie krajów:

1. Osiem krajów (Angola, Kongo, Wybrzeże Kości Słoniowej, Gabon, Gwinea, Gwinea Równikowa, Mauretania i Nigeria) osiąga średnią stopę eksportu między 2006 a 2008 r. wyższą niż 40% PKB. Dla pięciu z nich (Angola, Kongo, Gabon, Gwinea Równikowa i Nigeria) ropa naftowa stanowi znaczącą część eksportu. Kraje te są najbardziej wrażliwe na obniżanie się światowego popytu na węglowodory. Zaobserwowana w nich wysoka stopa eksportu wynika z silnej specjalizacji produkcyjnej dotyczącej jednego sektora eksportera monokulturowego. Czynnik ten znacznie zwiększa podatność tych krajów na szok w handlu zagranicznym.

[10] African Development Bank, *Impact of the Financial Crisis on African Economies: An Interim Assessment*, Paper presented at the Meeting of the Committee of Finance Ministers and Central Bank Governors, Cape Town, South Africa, 16 stycznia 2009 r., s. 15.

[11] Chodzi o kraje Afryki Subsaharyjskiej, dla których baza MFW DOTS (*Direction of Trade Statistics*) dostarcza danych o handlu zagranicznym w okresie 2006-2009.

Wykres 1. Dynamika eksportu i importu dóbr i usług
Afryki Subsaharyjskiej (w %)

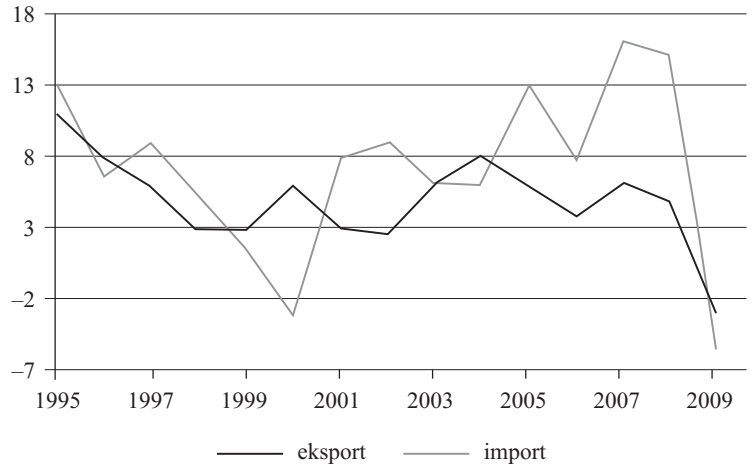

Źródło: IMF, *World Economic Outlook*, Washington, październik 2010.

Wykres 2. Integracja handlowa krajów Afryki Subsaharyjskiej
– eksport w relacji do PKB (w %)

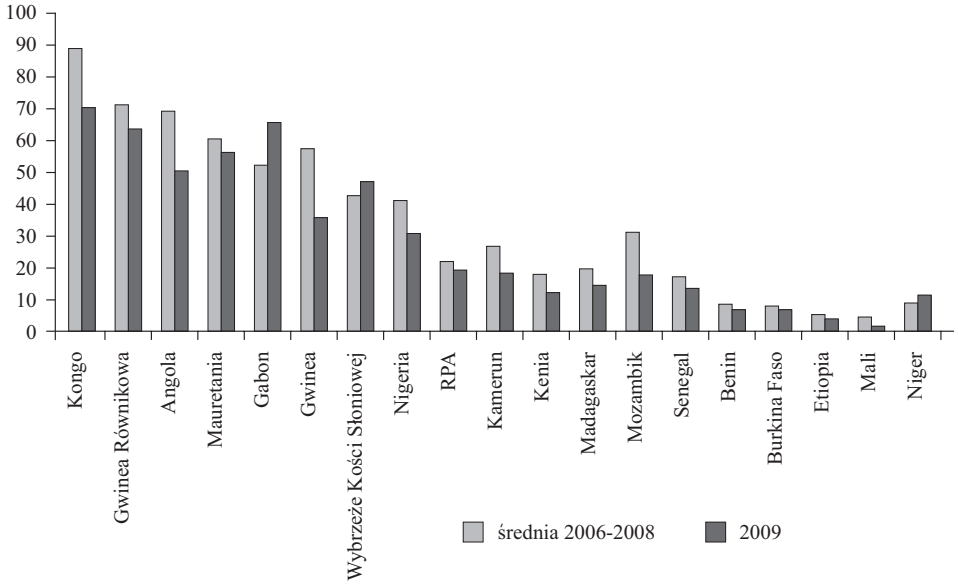

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MFW (*Direction of Trade Statistics*, DOTS 2010).

2. Prawie połowa wybranych krajów (zwłaszcza Afryka Południowa, Kamerun, Kenia, Madagaskar, Mozambik i Senegal) wykazuje stopę eksportu średnio w przedziale 10-40% PKB między 2006 i 2008 r. Eksport w tych krajach jest niekiedy bardziej zróżnicowany, choć ich wrażliwość na spadek międzynarodowych kursów surowców pozostaje duża.

3. Dwanaście krajów (wśród nich Benin, Burkina Faso, Etiopia, Mali i Niger) wydaje się mniej podatnych na szok zewnętrzny, bowiem ich słaba stopa eksportu świadczy o mniejszym zintegrowaniu z handlem międzynarodowym, nie można jednak wykluczyć, że wniosek ten wynika ze złej jakości danych statystycznych.

Aby dokładniej zbadać bezpośredni wpływ kryzysu światowego, wybrano kilka krajów. Próbka ta obejmuje dwa kraje eksportujące ropę (Angola i Nigeria), jeden kraj o dochodzie pośrednim (Afryka Południowa) i dwa kraje o niskim dochodzie (Ghana i Zambia). Kraje eksportujące ropę w stosunkowo krótkim czasie po wystąpieniu kryzysu światowego odczuły szok o potężnych rozmiarach w swoich przychodach z eksportu dóbr. Międzynarodowe spowolnienie jest odpowiedzialne za obniżenie popytu na surowce energetyczne i spadek cen pozostałych surowców[12]. Jednakże dzienna ilość wyprodukowanej ropy w baryłkach w Angoli i Nigerii spadła mniej niż wartość eksportu. W Nigerii produkcja ropy w latach 2008 i 2009[13] prawie się nie zmieniła, podczas gdy w Angoli wyraźnie się zmniejszyła[14].

Generalnie spadek dochodów w handlu zagranicznym krajów afrykańskich eksportujących ropę jest bardziej wynikiem spadku ceny niż spadku wolumenu. W przypadku krajów o dochodzie pośrednim sytuacja wydaje się inna. W Afryce Południowej (która jest eksporterem produktów górniczych i dóbr przemysłowych) między połową 2008 a początkiem 2009 r. wolumen eksportu zmniejszał się szybciej niż wartość eksportu[15].

Kraje o niskim dochodzie charakteryzują się przede wszystkim silną heterogenicznością struktur produkcyjnych. Większość z nich odnotowała podczas kryzysu skurczenie się eksportu, a następnie począwszy od 2009 r. – ponowną się tendencję wzrostową (przypadek Ghany i Zambii). Kraje o niskim dochodzie zostały dotknięte kryzysem żywnościowym, który miał miejsce w latach 2007--2008. Ceny surowców wówczas silnie wzrosły, prowadząc w niektórych krajach do pogorszenia wyników handlu zagranicznego. Jednak efekt deflacyjny kry-

[12] Cena baryłki ropy między lipcem a grudniem 2008 r. straciła ponad połowę swojej wartości w dolarach. Aby to wyjaśnić, oprócz spadku międzynarodowego popytu niektórzy komentatorzy przytaczają zmniejszenie horyzontów lokat i przemieszczenie się inwestorów na rynki mniej niepewne niż rynki surowców.

[13] Nagłe wahania w produkcji węglowodorów w Nigerii o wiele bardziej tłumaczą problemy wewnętrznego bezpieczeństwa w Delcie Nigru.

[14] Dane South African Reserve Bank (SARB), 2010.

[15] Ibidem.

zysu międzynarodowego pozwolił na ograniczenie obniżki wolumenu popytu skierowanego do krajów Afryki Subsaharyjskiej i w rezultacie doprowadził do nieznacznego pogorszenia ich sytuacji zewnętrznej. Ponadto w tej kategorii krajów odnotowano w ostatnim okresie większe zróżnicowanie eksportu (przypadek Ghany, Kenii, Zambii i w mniejszym stopniu Beninu), co wiąże się z wahaniami cen surowców od czasu kryzysu żywnościowego i energetycznego.

1.2. Kanały finansowe – bezpośrednie inwestycje zagraniczne i portfelowe

W pierwszej dekadzie XXI w. Afryka Subsaharyjska była w stanie przyciągnąć więcej kapitału zagranicznego w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych i inwestycji portfelowych (wykres 3), choć mało zintegrowany z finansami międzynarodowymi kontynent nie został oszczędzony przez kryzys z powodu odwrócenia się inwestorów ku rynkom dojrzałym i mniej ryzykownym. Wartość BIZ netto skierowanych do Afryki Subsaharyjskiej, po wzroście z 23,2 mld USD w 2007 r. do 33,3 mld USD w 2008 r., zanotowała w 2009 r. umiarkowane obniżenie do poziomu szacowanego na 27,8 mld USD. W 2010 r. BIZ nadal malały, ale przepływy inwestycji portfelowych odnotowały wyraźne ożywienie[16].

Między 2006 a 2008 r. sześć wybranych z próbki krajów[17] (Wyspy Zielonego Przylądka, Ghana, Lesotho, Uganda, Sudan, Zambia) wykazywało napływ BIZ wyższy od 5% udziału w PKB. Oczywiście kraje te wydają się najbardziej narażone na odpływ kapitału w przypadku, gdy kapitał ten stanowi istotny element finansowania wewnętrznego gospodarki. Według dostępnych informacji reperkusje kryzysu dotyczące BIZ skierowanych do badanych gospodarek nie są znaczące. Afryka Południowa, Ghana, Mozambik, Namibia, Nigeria i Rwanda odnotowały nawet w 2009 r. wzrost relacji BIZ do PKB[18] (wykres 3).

O pierwszych skutkach turbulencji zaobserwowanych na rynkach międzynarodowych w 2008 r. najlepiej świadczy wycofanie się kapitałów portfelowych, ze swej natury bardziej mobilnych. Na tym etapie niewiele krajów Afryki Subsaharyjskiej cechuje się znaczącym poziomem przepływów portfelowych w relacji do PKB. Należą do nich Afryka Południowa, Ghana, Mauritius i Nigeria (wykres 4). W stosunku do 2007 r. kraje te w 2008 r. odnotowywały niekiedy gwałtowne spadki przepływów portfelowych przychodzących: 7,5 p.p. w przypadku Afryki Południowej, 4,7 p.p. w odniesieniu do Ghany, 2,9 p.p. dla Mauri-

[16] M.J. Brambila, I. Massa, *The Global Financial Crisis and Sub-Saharan Africa: The Effects of Slowing Private Capital Inflows on Growth*, „ODI Working Paper" 2009, nr 304. s.15.

[17] Badaniem objęto wszystkie kraje Afryki Subsaharyjskiej, dla których dane BIZ są dostępne w bazie MFW za okres 2006-2008/09.

[18] W przypadku Afryki Południowej, Namibii i Rwandy pewną rolę odegrał efekt denominacyjny, bo w tych krajach odnotowano spadek PKB w 2009 r.

Wykres 3. Napływ BIZ do wybranych krajów Afryki Subsaharyjskiej (% PKB)

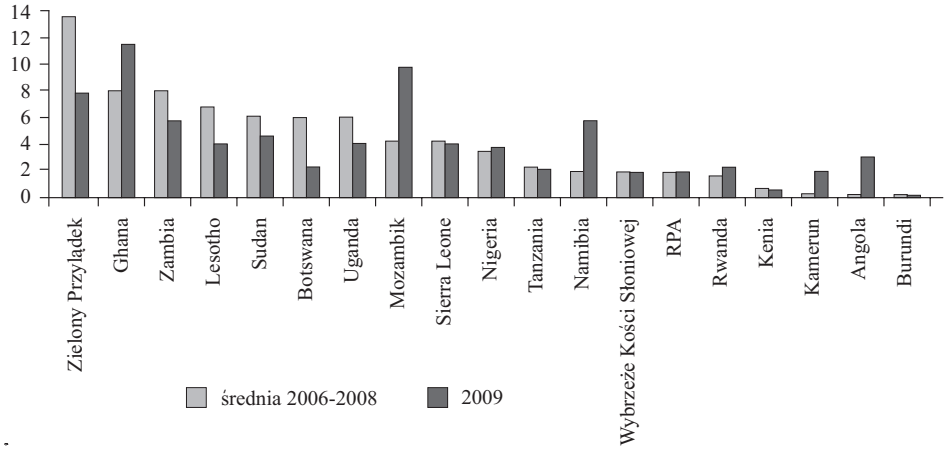

Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF, *Impact of the Global Financial Crisis on Sub-Saharan Africa*, Washington 2010.

Wykres 4. Napływ zagranicznych inwestycji portfelowych do wybranych krajów Afryki Subsaharyjskiej (% PKB)

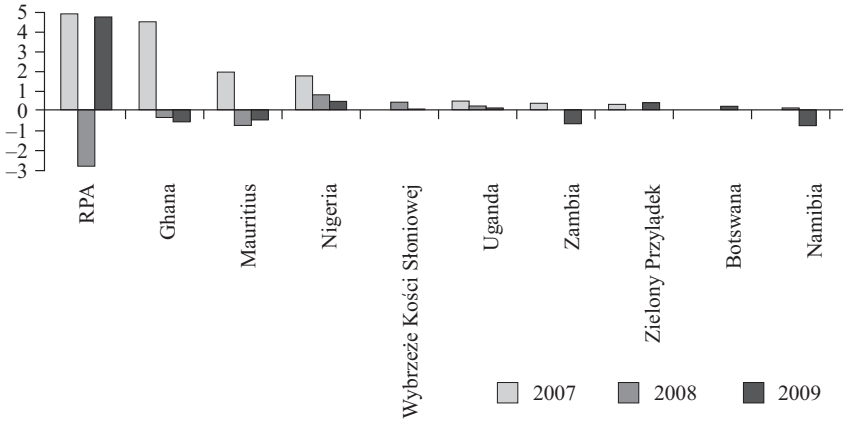

Źródło: IMF, *Impact of the Global Financial Crisis on Sub-Saharan Africa*, op. cit.

tiusa i 1 p.p. dla Nigerii. Spadki wystąpiły ponownie w 2009 r., z wyjątkiem Afryki Południowej (i w mniejszym stopniu Nigerii), która – jak się wydaje – odzyskała swój poziom atrakcyjności sprzed kryzysu[19]. Wycofanie kapitałów portfelowych wynika częściowo z cesji aktywów lub żądania marży przez posiadające

[19] IMF, *Impact of the Global Financial Crisis on Sub-Saharan Africa*, Washington 2010.

udziały w przedsiębiorstwach Afryki Subsaharyjskiej banki i przedsiębiorstwa międzynarodowe w celu ponownego zrównoważenia portfeli inwestycyjnych, skompensowania strat i ewentualnie poprawy bilansów zgodnie z wymogami kapitałowymi. Ten odwrót należy łączyć ze wzrostem awersji do ryzyka i niedostatkiem kapitałów na rynkach międzynarodowych. Poza tym niektóre banki afrykańskie zdywersyfikowały swoją działalność w ciągu pierwszej dekady XXI w., proponując więcej pożyczek rodzinom i kredytów konsumpcyjnych. Działalność ta nie jest obecnie ustabilizowana i mogłaby ulec gwałtownemu zahamowaniu w związku z pogorszeniem sytuacji finansowej pożyczkobiorców (wynikającym niekiedy z podniesienia stóp procentowych). W niektórych gospodarkach wzrost wierzytelności niepewnych mógł odsunąć zagranicznych inwestorów od tego typu rozwijającej się w Afryce działalności. Ostatecznie kryzys wydaje się nasilać w Afryce Subsaharyjskiej polaryzację strategii inwestycyjnych. Inwestycje portfelowe doznały dużego spadku od 2008 r., zaś poziom sprzed kryzysu odzyskały jedynie w Afryce Południowej.

1.3. Kanał finansowy – transfery migrantów i pomoc publiczna na rzecz rozwoju

1.3.1. Transfery dochodów emigrantów afrykańskich

Transfery dochodów pracowników afrykańskich za granicą, które osiągnęły prawie 20 mld dol. w 2008 r., zostały automatycznie dotknięte recesją w Europie i Stanach Zjednoczonych, będących źródłem 3/4 tych transferów. Wpływ może być ogromny, jeśli weźmie się pod uwagę, że obniżenie wzrostu o 1% w krajach gospodarzach wyraża się spadkiem wartości wysyłanych dochodów o 4%[20].

W niektórych krajach transfery emigrantów odgrywają znaczącą rolę w podtrzymywaniu popytu krajowego, zwykle bowiem przyczyniają się do zwiększenia dochodu rodzin. Dlatego też są czynnikiem redukcji ubóstwa absolutnego i zwiększania dochodu do podziału między konsumpcję i oszczędności, zmniejszają też obawy rodzin przed kredytem. W ten sposób umacniają wypłacalność kredytobiorców, a zatem ułatwiają dostęp beneficjentów do systemu finansowego. Transfery migrantów silnie wzrosły od początku poprzedniej dekady, chociaż część skierowana do Afryki Subsaharyjskiej pozostaje skromna. Według Banku Światowego w 2008 r. osiągnęły one rekordową sumę 21,1 mld USD, zanim w 2009 r. nastąpiło ich zmniejszenie o 3% [21]. Jednakże transfery emigrantów skierowane do Afryki Subsaharyjskiej mniej zmalały niż ogół światowych transferów

[20] Ibidem.

[21] World Bank, *Protecting Progress: The Challenge Facing Low-Income Countries in the Global Recession*, Background paper prepared by the staff of the World Bank for meeting of G20, Pittsburgh, USA, 24-25 września 2009 r.

Wykres 5. Transfery dochodów emigrantów do krajów Afryki Subsaharyjskiej (% PKB)

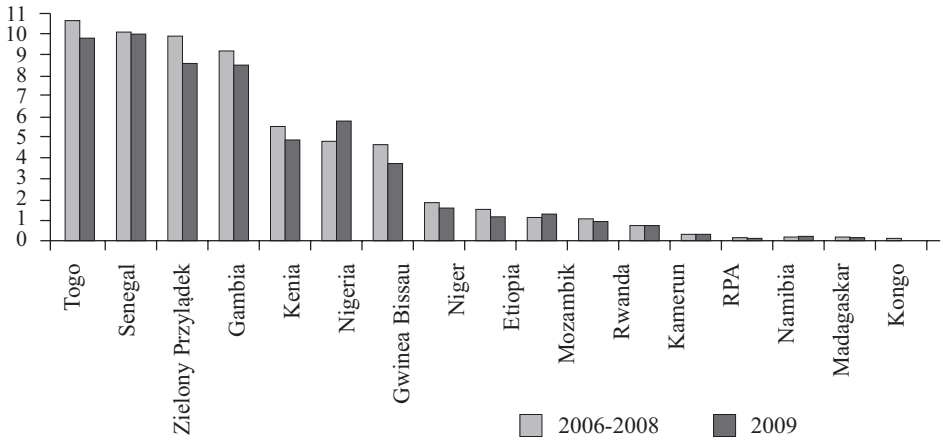

Źródło: Banque Mondiale, *La Banque mondiale et le soutien à l'Afrique*, Washington 2011.

pochodzących od emigrantów, które zostały zredukowane o ponad 5% w 2009 r. Wpływ tego spadku powinien być jednak analizowany pod względem uzależnienia krajów od tych transferów (wykres 5). Niektóre kraje są bardziej narażone niż inne: transfery przekraczają 35% PKB na Wyspach Zielonego Przylądka, 20% w Lesotho i na Komorach, 10% w Liberii i Mali. W Ghanie 15% ludności żyje za granicą i transfery dokonywane drogami legalnymi lub nie są szacowane na 1/4 PKB; pokrywają one dużą część wydatków bieżących rodzin, które pozostały w kraju[22].

Inne kraje, takie jak Gambia, Kenia, Senegal, Sierra Leone i Togo, są silnie uzależnione od transferów emigrantów, stanowiących średnio ponad 5% PKB w latach 2006-2008. Jedenaście krajów (w tym Afryka Południowa, Kamerun, Wybrzeże Kości Słoniowej i Madagaskar) wykazywało słabe uzależnienie od transferów emigrantów – stanowiły one mniej niż 1% PKB w tym okresie. Inne kraje przejawiają umiarkowane poziomy transferów migrantów (1-5% PKB w tym samym okresie). Zatem obawa przed szokiem w dziedzinie transferów jako reakcją na recesję w krajach Północy nie potwierdziła się.

1.3.2. Pomoc publiczna na rzecz rozwoju

Pomoc publiczna na rzecz rozwoju (franc. *Aide Publique au Développement*, APD) jest innym dużym źródłem kapitałów zewnętrznych dla Afryki Subsaharyjskiej. Między 2006 a 2008 r. dziewięć krajów (Burundi, Gwinea Bissau, Liberia,

[22] Banque Mondiale, *La Banque mondiale et le soutien à l'Afrique*, Washington 2011.

Malawi, Mozambik, Demokratyczna Republika Konga, Rwanda, Wyspy Świętego Tomasza i Książęca oraz Sierra Leone) wykazywało na tyle silne uzależnienie od pomocy międzynarodowej, że średnio poziom pomocy przekraczał 15% PKB. Ogólnie całkowity poziom APD skierowanej do Afryki Subsaharyjskiej skurczył się średnio o 1,7 p.p. PKB w 2009 r. w stosunku do 2008 r. i o 8 p.p. PKB w stosunku do średniego poziomu między 2006 i 2008 r. W siedmiu z krajów silnie uzależnionych od APD poziom pomocy w 2009 r. zmniejszył się w stosunku do średniego poziomu między 2006 a 2008 r. Kraje te, będące głównymi beneficjentami pomocy w formie darów, są szczególnie narażone na wstrząs w przepływach pomocy międzynarodowej.

Aby lepiej uchwycić podatność na zmniejszenie przepływów kapitałowych, warto dokonać rozróżnienia między pomocą dwustronną i wielostronną. Te dwa typy pomocy nie reagują w taki sam sposób na kryzys międzynarodowy, gdyż pomoc bilateralna bardziej podlega niekorzystnym arbitralnym ocenom budżetowym w krajach Północy. Jednakże szacunki MFW[23] pokazują, że pomoc na rzecz Afryki Subsaharyjskiej (z wyłączeniem Afryki Południowej i Nigerii) w formie darów wzrosła z 2,9% do 3,2% PKB między 2008 a 2009 r. Według MFW najbardziej na tej zwyżce skorzystały kraje należące do kategorii państw o niskim dochodzie i państwa słabe (zwłaszcza Komory, Gambia, Demokratyczna Republika Konga i Zimbabwe).

W ogólnym rozrachunku międzynarodowy kryzys finansowy dotknął wszystkie kraje kontynentu afrykańskiego, ale w różnym stopniu. Charakter i rozmiary reperkusji zależą od integracji handlowej i finansowej poszczególnych krajów z gospodarką światową.

2. Szok przejściowy czy trwały

2.1. Metoda i analiza empiryczna

W literaturze ekonomicznej przyjmuje się różne kryteria określające szoki makroekonomiczne, których wpływ na tempo wzrostu może być trwały lub przejściowy. Są one oparte na hipotezie, że niektóre szoki mogą prowadzić do zmiany tempa wzrostu, inne natomiast prowadzą jedynie do przejściowego spowolnienia aktywności gospodarki. Szczególnie istotne są szoki zdolne do przestawienia gospodarki na inne tempo wzrostu, niezależnie od tego, czy będą one bardziej korzystne, czy gorsze od poprzedniego. Dlatego też przyjęto pewne kryteria, które pozwalają zidentyfikować w materiale historycznym szoki prowadzące do zmiany tempa wzrostu[24]. Nawroty szoków w historii wzrostu krajów Afryki Subsaharyj-

[23] IMF, *World Economic Outlook*, Washington, październik 2010.

[24] T. Becker, P. Mauro, *Output Drops and the Shocks That Matter*, „IMF Working Papers" 2006, nr 06/172.

skiej[25], zwłaszcza szoków, których wpływ okazał się trwały, pozwoliły zastosować te kryteria do krajów regionu i na tej podstawie określić charakteru szoku (trwały czy przejściowy) związanego z rozpowszechnianiem się skutków kryzysu międzynarodowego z 2008 r. Jednym z głównych osiągnięć wskazanej typologii jest to, że prowadzi ona do zastosowania kryteriów możliwych do odtworzenia na szerokiej próbce danych. Jeśli kryteria te opierają się głównie na danych statystycznych dotyczących wzrostu gospodarczego, to można je również zastosować do danych historycznych, nawet dawnych, i do bardzo dużej liczby krajów.

Literatura przedmiotu nie proponuje jednej definicji szoku makroekonomicznego zdolnego do zmodyfikowania tempa wzrostu kraju. Pojęcie to zostało zdefiniowane jedynie w powiązaniu z konstruowaniem kryteriów, które prowadzą do wykrycia tego typu szoku. Kryteria te nie posiadają podstawy teoretycznej w ścisłym znaczeniu i mają przede wszystkim charakter statystyczny. Większość z nich opiera się na zmianach stopy wzrostu PKB i stara się wyodrębnić okresy gwałtownej zmiany[26]. Hipotezą ukrytą jest to, że okresy gwałtownej zmiany PKB wpływają nie tylko na wyniki krótkoterminowe, ale mogą też trwale zmieniać tempo wzrostu kraju. Do wykrycia szoku o długoterminowym wpływie na tempo wzrostu kraju można zastosować dwa kryteria. Pierwsze zadowala się wskazaniem dat, dla których stopa wzrostu PKB jest ujemna, a które określają moment (okres) wejścia gospodarki w stan recesji. Drugie również opiera się na zmianach stopy wzrostu, tj. wykrywa okresy, dla których różnica wzrostu między dwiema kolejnymi datami jest negatywna i wyższa od ustalonego progu. W tej mierze, w jakiej to kryterium bada różnicę stopy wzrostu między dwiema kolejnymi datami, pozwala ono zidentyfikować okresy silnego spowolnienia aktywności gospodarczej. Mogą one być uznane za silnie destabilizujące podlegające szokom gospodarki. Należą do nich okresy, w których różnica stóp wzrostu jest negatywna i wyższa od 4 p.p. PKB[27].

Te dwa kryteria są stosowane do próbki 43 krajów Afryki Subsaharyjskiej[28]. Według przynajmniej jednego z nich lata 2008-2009 mogą być identyfikowane jako okres wielkiego szoku dla 12 krajów Afryki Subsaharyjskiej (tab. 1).

---

[25] R. Hausmann, L. Pritchett, D. Rodrik, *Growth Accelerations*, „Journal of Economic Growth" 2005, nr 4, s. 303-329.

[26] P.A. Imam, G. Salinas, *Explaining Episodes of Growth Accelerations, Decelerations, and Collapses in Western Africa*, „IMF Working Paper" 2008, nr 08/287.

[27] Próg ten został określony po zbadaniu jego dyskryminującej zdolności.

[28] Próbkę stanowią następujące kraje: Afryka Południowa, Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Czad, Etiopia, Gabon, Gambia, Ghana, Gwinea, Gwinea Bissau, Gwinea Równikowa, Kamerun, Kenia, Komory, Kongo, Lesotho, Liberia, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauretania, Mauritius, Mozambik, Namibia, Niger, Nigeria, Republika Środkowoafrykańska, Rwanda, Uganda, Wybrzeże Kości Słoniowej, Wyspy Świętego Tomasza i Książęca, Wyspy Zielonego Przylądka, Senegal, Seszele, Sierra Leone, Sudan, Suazi, Tanzania, Togo i Zambia.

Tabela 1. Stopa wzrostu PKB w 2008 i 2009 r. w Afryce Subsaharyjskiej i zastosowanie dwóch kryteriów wykrywania wielkiego szoku

Kraje*	Stopa wzrostu PKB w 2008 r.	Stopa wzrostu PKB w 2009 r.**	Różnica stóp wzrostu między 2009 i 2008 r.***
Botswana	3,1	–3,7	–6,8
Madagaskar	7,1	–3,7	–10,8
RPA	3,7	–1,8	–5,5
Czad	–0,4	–1,6	–1,2
Gabon	2,7	–1,4	–4,1
Mauretania	3,7	–1,1	–4,7
Niger	9,3	–1,2	–9,9
Namibia	4,3	–0,8	–5,1
Angola	13,3	0,7	–12,7
Gwinea	4,9	–0,3	–5,2
Rwanda	11,2	4,1	–7,1
Gwinea Równikowa	10,7	5,3	–5,4

* kraje na szarym tle to te, dla których kryteria wykrywania ukazały wielki szok makroekonomiczny;
** kraje na szarym tle odpowiadają kryterium 1 (ujemna stopa wzrostu w 2009 r.);
*** kraje na szarym tle odpowiadają kryterium 2 (różnica spadku wzrostu mniejsza od 4 p.p. PKB).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: MFW (DOTS 2009); B. Bedossa, G. Letilly, *La crise économique mondiale de 2008-2009: quels impacts dans les pays d'Afrique subsaharienne?*, „Macroéconomie & Développement" 2011, nr 2, s. 12.

Z tabeli 1 wynika, że 9 z 43 krajów próbki wykazuje ujemne stopy wzrostu w 2009 r. (kryterium 1). Botswana i Madagaskar, najbardziej dotknięte kryzysem w 2009 r., odnotowały spadek PKB na poziomie –3,7%. Jedenaście krajów ujawnia różnicę wzrostu przekraczającą 4 p.p. PKB między 2008 r. a 2009 r. (kryterium 2). Ogółem spośród 12 krajów, w których wielki szok został wykryty w 2009 r., dla 8 (Afryki Południowej, Botswany, Gabonu, Gwinei, Madagaskaru, Mauretanii, Namibii i Nigru) zastosowanie obu kryteriów daje identyczne wyniki. Kraje te są najbardziej podatne na odczuwanie trwałego szoku w kontekście kryzysu międzynarodowego. Angola, Gwinea Równikowa i Rwanda są identyfikowane jedynie przez kryterium różnicy wzrostu, a Czad – przez kryterium negatywnej stopy wzrostu.

2.2. Miara zasięgu szoku kryzysu w Afryce Subsaharyjskiej

Opisana metoda badawcza została zastosowana do wszystkich krajów Afryki Subsaharyjskiej. Jedyne kraje niewchodzące w skład próbki to te, co do których brak danych dotyczących wzrostu gospodarczego między 2006 a 2009 r. W celu rozszerzenia analizy kraje z próbki podzielono w zależności od ich średnich stóp wzrostu w latach 2006-2008. Rezultaty przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Amplituda szoku w Afryce Subsaharyjskiej

Wyszczególnienie	Minimalny szok* 26 krajów	Szok umiarkowany** 10 krajów	Silny szok*** 7 krajów
Wysokie tempo wzrostu między 2006 a 2008 r. – średnio ponad 5% rocznie (22 kraje)	Etiopia, Gambia, Ghana, Gwinea Równikowa, Malawi, Mozambik, Nigeria, Tanzania, Uganda, Wyspy Świętego Tomasza i Książęca, Zambia (11 krajów)	Kongo, Liberia, Rwanda, Sierra Leone, Sudan, Wyspy Zielonego Przylądka (6 krajów)	**Angola**, **Madagaskar**, **Namibia**, **Niger**, Seszele (5 krajów)
Słabe tempo wzrostu między 2006 a 2008 r. – średnio mniej niż 5% rocznie (21 krajów)	Benin, Burkina Faso, Burundi, Czad, Gwinea Bissau, Kamerun, Kenia, Komory, Mali, Mauritius, Republika Środkowoafrykańska, Senegal, Suazi, Togo, Wybrzeże Kości Słoniowej (15 krajów)	**Gabon**, **Gwinea**, Lesotho, **Mauretania** (4 kraje)	**Botswana**, **RPA** (2 kraje)

* kraje niedotknięte lub słabo dotknięte szokiem: różnica stóp wzrostu między średnią dla lat 2006-2008 a 2009 r. jest mniejsza niż 3 p.p. PKB;

** kraje mocno dotknięte szokiem: różnica w przedziale od 3 do 6 p.p. PKB;

*** kraje bardzo mocno dotknięte szokiem: różnica jest większa niż 6 p.p. PKB.

Kraje wyróżnione boldem to te, które odczuły szok zdolny do zmodyfikowania tempa wzrostu z punktu widzenia kryteriów zastosowanych w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MFW oraz B. Bedossa, G. Letilly, op. cit., s. 16.

W kontekście międzynarodowej recesji wzrost gospodarczy w większości krajów Afryki Subsaharyjskiej doznał stosunkowo niewielkiego spowolnienia[29]. Analiza wykazała, że 26 z 43 badanych krajów odczuło szok mniejszy niż 3 p.p. PKB między tendencją z okresu 2006-2008 a 2009 r. Jednak połowa z nich odnotowała wcześniej (w latach 2006-2008) tempo wzrostu powyżej 5%. Druga grupa krajów ukazuje różnicę wzrostu zawartą między 3 a 6 p.p. PKB między okresem 2006-2008 a 2009 r. W ramach tej grupy kryzys międzynarodowy zepchnął Gabon, Gwineę i Mauretanię w recesję, w sytuacji gdy ich wzrost już przed kryzysem był względnie mało dynamiczny. Wreszcie 7 krajów (Afryka Południowa, Angola, Botswana, Madagaskar, Namibia, Niger i Seszele) odczuło bardzo gwałtowny szok. Dla dwóch z nich (Afryki Południowej i Botswany) recesja nastąpiła po okresie 2006-2008, naznaczonym raczej słabym wzrostem.

W tabeli 2 wyróżniono nazwy krajów, które odczuły szok zdolny do zmodyfikowania tempa wzrostu z punktu widzenia kryteriów zastosowanych w tabeli 1.

[29] B. Bedossa, G. Letilly, *La crise économique mondiale de 2008-2009: quels impacts dans les pays d'Afrique subsaharienne?*, „Macroéconomie & Dévelopement" 2011, nr 2, s. 25-34.

Odpowiadają one dokładnie krajom, które: a) doznały gwałtownego szoku w świetle narzędzia pomiarowego opisanego wyżej lub b) doznały szoku umiarkowanego, ale w kontekście mało dynamicznego wzrostu w okresie 2006-2008. Wynik ten jest oczekiwany w tej mierze, w jakiej kryteria wykrywania szoku trwałego i narzędzia pomiaru gwałtowności tych szoków są oparte na metodach porównywalnych. Należy jednak zaznaczyć, że te dwa pojęcia należą do odrębnych logik: logika wykrywania szoku opiera się na porównaniu wzrostu w dwóch kolejnych okresach, podczas gdy logika pomiaru gwałtowności bada cechy charakterystyczne szoku pod względem typu tendencji w najnowszym okresie. Z przeprowadzonej analizy empirycznej szoków odczuwanych przez kraje Afryki Subsaharyjskiej wynika, że:

– gdy gwałtowność szoku jest wysoka, powoduje jego wykrycie za pomocą dwóch badanych kryteriów i to w sposób prawie systematyczny (6 na 7 krajów). Szok jest wtedy rozpoznany jako niosący trwałe konsekwencje dla tempa wzrostu krajów nim dotkniętych. To przypadek szoków, które odczuła Afryka Południowa, Angola, Botswana, Madagaskar, Namibia i Niger;

– gdy gwałtowność szoku jest umiarkowana, słaby wzrost w okresie poprzedzającym szok powoduje również wykrycie szoku i to w sposób prawie systematyczny (3 na 4 kraje). W taki sam sposób szok jest wtedy rozpoznany jako niosący trwałe konsekwencje dla tempa wzrostu krajów nim dotkniętych. To przypadek Gabonu, Gwinei i Mauretanii. Dzięki tym metodom empirycznym gwałtowność szoku związanego z kryzysem międzynarodowym może być rozpatrywana perspektywicznie pod względem najnowszych tendencji wzrostu w Afryce Subsaharyjskiej.

Zasięg szoku makroekonomicznego, wywołanego światowym kryzysem finansowym, jest jedynie dającym się zaobserwować przejawem całości mechanizmów rozprzestrzeniania się skutków tego kryzysu w wewnętrznych strukturach gospodarki. Jak bowiem przedstawiono w pierwszej części artykułu, mechanizmy rozprzestrzeniania przechodzą zwłaszcza kanałami handlowymi i finansowymi.

3. Wpływ międzynarodowego kryzysu finansowego na równowagę makroekonomiczną i finansową

3.1. Wpływ kryzysu na zewnętrzną równowagę finansową

Większość gospodarek krajów Afryki Subsaharyjskiej przeszła poważny kryzys żywnościowy i energetyczny między 2006 a 2008 r. Kryzys ten miał miejsce przed wystąpieniem kryzysu globalnego. Zaobserwowane w tym okresie pogłębienie deficytu salda bilansu obrotów bieżących wynika przede wszystkim z silnej zwyżki cen surowców importowanych. Paradoksalnie spadek cen surowców, który nastąpił współzależnie ze spowolnieniem międzynarodowym, w pewnych

przypadkach przejawiał się poprawą sald bieżących. Można więc zaobserwować ewolucję salda bilansu bieżącego w 2009 r. w stosunku do jego średniego poziomu poprzedzającego kryzys (okres 2006-2008). Struktura eksportu Angoli, Botswany i Nigerii, mocno skoncentrowana na węglowodorach i diamentach, wyjaśnia równocześnie bardzo dobre wyniki zaobserwowane przed kryzysem (bieżąca nadwyżka Angoli wynosiła 16% PKB w 2007 r.) i pogorszenie odnotowane w 2009 r. Ponieważ saldo obrotów bieżących tych gospodarek było bardzo wrażliwe na międzynarodowe ceny surowców nierolniczych, powrót do równowagi jest uwarunkowany zwyżką tych cen na rynkach światowych. Z kolei Niger i Czad, eksporterzy uranu i ciężkiej ropy, odczuły skumulowane wpływy kryzysu żywnościowego w okresie 2006-2008 i spowolnienia międzynarodowego. Salda bieżące tych dwóch krajów znajdowały się w pozycji silnie deficytowej w 2009 r. Salda bieżące Beninu, Konga, Mali, Mauretanii, Mozambiku, Ugandy, Rwandy, Sudanu i Tanzanii były dotknięte w bardziej umiarkowanym stopniu. Niemniej sektor zewnętrzny tych krajów pozostaje strukturalnie słaby i wyniki niektórych krajów są bardzo podatne na zmiany regionalnego popytu (powodowane zwłaszcza przez polaryzację wzrostu wokół Afryki Południowej, Kenii i Nigerii)[30].

Z kolei Afryka Południowa, Burkina Faso, Etiopia, Ghana, Mauritius, Senegal i Zambia w 2009 r. odnotowały poprawę swoich sald na rachunku obrotów bieżących w porównaniu z latami 2006-2008, nawet jeśli salda te pozostały deficytowe. W celu wykrycia ewentualnych sytuacji szybkiego pogorszenia zewnętrznej pozycji finansowej wybranych krajów warto poddać analizie zmianę rezerw walutowych wyrażoną w miesiącach importu, które dzięki tym rezerwom można sfinansować. Zmiana rezerw walutowych równoważy bowiem zmianę salda bieżącego, rachunku kapitałowego i rachunku finansowego w ciągu roku. Zwiększenie rezerw walutowych świadczy o konsolidacji zewnętrznej pozycji finansowej kraju (*ceteris paribus*). Sumarycznie rzecz ujmując, nie został zaobserwowany żaden znaczący nacisk na kursy wymiany większości gospodarek[31]. Dla znacznej liczby analizowanych krajów rezerwy walutowe wyrażone w miesiącach importu w 2009 r. nie zmieniły się, z wyjątkiem Botswany i Nigerii, które mimo tego pozostają w korzystnej sytuacji (w Nigerii w 2009 r. rezerwy pokrywały ok. 10 miesięcy importu) i chociaż czasami kurczyły się pod względem wartości, zmniejszenie importu związane z obniżką kursów międzynarodowych, i w sposób ogólny handlu światowego, niewątpliwie kompensowało tę zniżkę rezerw.

Siedem krajów (Wyspy Zielonego Przylądka, Etiopia, Ghana, Liberia, Malawi, Seszele i Czad) pozostaje w trudnej sytuacji, gdyż ich rezerwy walutowe po-

[30] Ibidem, s. 45.

[31] Według MFW nominalne kursy wymiany pozostały stabilne w większości krajów Afryki Subsaharyjskiej w 2009 r., z wyjątkiem Seszeli (–29% w stosunku do 2008 r.), Ghany (–24%), Zambii (–22,5%), Wysp Świętego Tomasza i Książęcej (–18%) i Nigerii (–16%). IMF, *Regional Economic Outlook/Sub-Saharan Africa: Resilience and Risk*, Washington 2010.

krywają mniej niż trzy miesiące importu. Zewnętrzna pozycja finansowa krajów eksporterów węglowodorów i metali szlachetnych szybko pogorszyła się w kontekście światowego spowolnienia. Po zablokowaniu części oficjalnych rezerw walutowych między 2006 a 2008 r. w 2009 r. kraje te miały pole manewru finansowego, pozwalające na zniwelowanie szoku, przynajmniej w krótkim terminie. Ponowna zwyżka cen surowców nierolniczych przyczyniła się znów do poprawy zewnętrznej pozycji finansowej tych krajów w 2010 r.

Natomiast słabość wzrostu w gospodarkach Północy jest w stanie trwale osłabić zewnętrzną pozycję finansową krajów, których baza eksportowa jest mało zróżnicowana i które starają się przyciągnąć kapitały zagraniczne (np. Benin, Mali, Mauretania, Mozambik, Uganda i Sudan). Kryzys międzynarodowy może mieć mniej spektakularne, ale bardziej trwałe skutki w tej grupie krajów, których sektor zewnętrzny jest często słaby.

3.2. Wpływ międzynarodowego kryzysu finansowego na sytuację budżetową

Pogorszenie się sytuacji budżetowej w krajach Afryki Subsaharyjskiej wynika głównie ze zmniejszenia środków pochodzących z handlu zagranicznego. Skurczenie się wymiany światowej z powodu kryzysu zaważyło bowiem na przychodach fiskalnych z eksportu, od których pewne kraje są bardzo uzależnione. Wpływ kryzysu międzynarodowego na przychody z handlu zagranicznego, jak również na wykorzystanie zasobów państwa, stanowi przedmiot pierwszego etapu badania. W tym celu dokonano analizy zmian całkowitych przychodów publicznych w punktach procentowych PKB w porównaniu ze zmianami wysokości przychodów publicznych pochodzących z handlu zagranicznego (głównie dochody celne) między 2008 a 2009 r. Warto jednak zauważyć, że wpływ kryzysu na przychody publiczne powinien być przede wszystkim dostrzegalny dla danych z 2010 r. z powodu odroczenia związanego z procesem decyzyjnym w sprawie budżetu. W tym stadium można jedynie wykryć pewne tendencje; powinny być one potwierdzone na podstawie liczb z 2010 r. dotyczących niewielu krajów. Próbka jest tu ograniczona do krajów, których dane są dostępne w MFW. Można wyróżnić trzy grupy krajów:

– pięć krajów (Burkina Faso, Etiopia, Mali, Mozambik i Rwanda) odnotowało wzrost całkowitych przychodów i przychodów celnych w relacji do PKB między 2008 a 2009 r. Kryzys nie ograniczył bowiem zdolności tych państw do ponoszenia wydatków (w relacji do PKB) w 2009 r.;

– dwa kraje (Benin i Ghana) doznały skurczenia przychodów celnych, nie odnotowując jednak zniżki całkowitych przychodów publicznych. Pod względem uzależnienia tych krajów od przychodów celnych Benin, dla którego stanowiły one ponad 6% PKB w 2008 r., ryzykował, że będzie bardziej poszkodowany niż

Ghana (dla której przychody celne stanowiły jedynie 4% PKB w 2008 r.), gdyby wzrost światowy miał pozostać słaby;

– sześć krajów (Afryka Południowa, Botswana, Mauritius, Uganda, Tanzania i Zambia) doznały obniżenia poziomu zarówno przychodów celnych, jak i całkowitych przychodów publicznych. Dla niektórych z nich ta obniżka była dość duża, np. w Zambii całkowite przychody obniżyły się o 2,7 p.p. PKB, a przychody celne o 0,8 p.p. Uganda z kolei może być szczególnie dotknięta, gdyż poziom jej przychodów publicznych był bardzo słaby w 2008 r. (15,9% PKB), a Botswana jest istotnie uzależniona od przychodów celnych (8,8% PKB w 2008 r.)[32].

Drugi etap badania polega na perspektywicznym ujęciu pierwszych konsekwencji kryzysu finansowego dla równowagi budżetowej analizowanych krajów. Większość państw Afryki Subsaharyjskiej odczuła silne pogorszenie salda budżetowego w 2009 r. W próbce saldo budżetowe spadło średnio o 5 p.p. PKB w 2009 r. w porównaniu do średniej wartości między 2006 a 2008 r. Deficyty budżetowe (z pominięciem pomocy zagranicznej) osiągnęły bardzo wysoki poziom w Botswanie, Czadzie, Ghanie, Mali, Mozambiku, Nigrze i Rwandzie, chociaż w niektórych (w Ghanie, Mozambiku, a szczególnie w Rwandzie) sytuacja już wcześniej była bardzo niekorzystna. Dla ogółu krajów próbki, oprócz Angoli, Konga, Mali, Mauritiusa i Czadu, deficyt budżetowy w 2009 r. przekraczał 5% PKB. Poprawił się jedynie w czterech krajach (Etiopii, Ghanie, Mali i Ugandzie) w stosunku do średniej wartości z lat 2006-2008. W sytuacji szczególnie niepewnej pozostaje Ghana, w której deficyt budżetowy (bez pomocy zagranicznej) w 2009 r. wynosił 14,9% PKB.

Jeśli ograniczenie deficytów budżetowych jest konieczne w większości krajów Afryki Subsaharyjskiej, to zdolność dokonania tego jest zależna od poszczególnych gospodarek. Na tej podstawie można wyróżnić dwie grupy krajów. W grupie krajów eksporterów węglowodorów Angola i Kongo mogą liczyć na względnie wysoki poziom całkowitych przychodów publicznych (ponad 30% PKB w 2009 r.)[33] i w ten sposób zachowują dobrą zdolność do dostosowania po stronie wydatków. Natomiast Nigeria i Czad nie dysponują takim polem manewru. W grupie krajów nieeksportujących ropy w analogicznej sytuacji są Mali i Niger.

Aby ocenić zdolności do antycyklicznego reagowania państw afrykańskich w kontekście międzynarodowego kryzysu finansowego, należy przeanalizować zachowanie wydatków publicznych, a zwłaszcza inwestycji. W 2009 r. w większości krajów Afryki Subsaharyjskiej publiczne wydatki kapitałowe (w % PKB) miały charakter antycykliczny. Pomiędzy 2008 a 2009 r. całkowite przychody w większości badanych krajów zmniejszyły się. Jednakże wydatki kapitałowe w relacji do PKB w 2009 r. w pewnych przypadkach równolegle wzrosły (np.

[32] Ibidem, s. 14.
[33] Ibidem.

Afryka Południowa, Kongo, Niger). W innych przypadkach (np. Sudan i Czad) skurczenie inwestycji publicznych było wyraźnie mniejsze (rzędu 0,5 p.p. PKB) niż zmniejszenie całkowitych przychodów (redukcja z 6 do 10 p.p. między 2008 a 2009 r.), co ukazuje dynamikę inwestycji publicznych po wystąpieniu kryzysu międzynarodowego. W budżecie większości państw Afryki Subsaharyjskiej pozycja wydatków zdaje się być chroniona przed skutkami kryzysu. W kontekście zmniejszenia się finansowego pola manewru państwa warto zastanowić się nad finansowaniem tych inwestycji, a ogólniej – nad finansowaniem samego deficytu budżetowego[34].

Odpowiedzią na to jest kolejny etap badania, polegający na obserwacji połączonej ewolucji salda budżetowego (bez pomocy zagranicznej) i długu publicznego między 2008 a 2009 r. W tym okresie pewna liczba krajów (zwłaszcza Senegal i Tanzania) odnotowała pogorszenie salda budżetowego połączone z silnym wzrostem długu publicznego (w przypadku Senegalu aż o 7 p.p. PKB między 2008 a 2009 r., czyli zwiększenie długu publicznego o 28%). Niektóre kraje eksportujące ropę i metale szlachetne (Botswana, Sudan i Czad) wykazywały również wrażliwość swojego długu publicznego na zmiany deficytu budżetowego. Proces zaobserwowany między 2008 a 2009 r. zahamował jednak ponowny wzrost cen surowców od 2009 r. Ostatnia kategoria krajów charakteryzuje się stałym wzrostem długu publicznego pomimo znacznej niekiedy redukcji deficytu budżetowego (szczególnie Afryka Południowa, Benin, Mauritius i Niger). W kategoriach zadłużenia publicznego kraje Afryki Subsaharyjskiej cechuje silna heterogeniczność, zwłaszcza z powodu wdrażanych od 2000 r. różnych inicjatyw anulowania zadłużenia. W większości gospodarek w 2009 r. nastąpił wzrost zadłużenia publicznego. Średnio (oprócz Zimbabwe) wzrosło ono o 2,5 p.p. PKB w 2009 r. w porównaniu z 2008 r. (czyli do poziomu 33,3% PKB w 2009 r. wobec 30,8% w 2008 r.). Niektóre kraje doznały szybkiego powiększenia długu w stosunku do średniej wartości między 2006 i 2008 r. – dług Angoli, Beninu, Botswany, Ghany, Mauretanii, Senegalu i Czadu wzrósł o ponad 5 p.p. PKB. Ta ewolucja prowadzi do sytuacji niepokojącej w przypadku Ghany i Mauretanii, których dług publiczny w 2009 r. wynosił odpowiednio: 130% i 66% PKB[35]. Niekiedy jest to powiązane ze zwyżką wydatków na inwestycje publiczne. Afryka jest kontynentem, na którym ryzyko niewypłacalności publicznej jest największe, mimo stwierdzonej poprawy sytuacji finansów publicznych w ciągu ostatnich lat.

3.3. Wpływ kryzysu finansowego na lokalny sektor finansowy

Kryzys finansowy nie dotknął bezpośrednio sektora finansowego Afryki Subsaharyjskiej. W rzeczywistości narażenie instytucji finansowych kontynentu na

[34] Ibidem.
[35] Ibidem.

ryzyko niesione przez instrumenty finansowe będące u źródeł kryzysu (kredyty hipoteczne i produkty pochodne) pozostaje marginesowe. Ponadto finansowanie banków afrykańskich ma głównie charakter lokalny. W związku z tym główne konsekwencje kryzysu międzynarodowego w sektorze finansowym oznaczają wzrost awersji do ryzyka u ogółu podmiotów finansowych (banków i innych instytucji finansowych), spowolnienie akcji kredytowej i zwiększenie wierzytelności niepewnych. W niektórych przypadkach niedobór kredytu może prowadzić do napiętych sytuacji, tym bardziej niepokojących, że rynek ten jest w Afryce Subsaharyjskiej często niezbyt głęboki. Niedobór finansowania bankowego może szybko wywołać reperkusje w sektorze prywatnym, a zwłaszcza w branżach produkcyjnych. W tym przypadku wpływ na lokalną produkcję rolniczych środków spożywczych i produktów eksportowych (poprzez zmniejszenie puli kredytów eksportowych) może być szybki i zaważyć na dochodzie gospodarstw domowych, na produkcji, zatrudnieniu i poziomie ubóstwa.

Na ogół sektory finansowe w poszczególnych krajach afrykańskich są jeszcze mało zintegrowane z międzynarodowymi rynkami finansowymi. Chociaż międzynarodowe linie kredytów na rzecz afrykańskich instytucji finansowych wzrosły, bankowe finansowanie wciąż jest jeszcze oparte na lokalnych oszczędnościach. Z powodu przepisów lub braku wsparcia produkty pochodne mają na kontynencie marginalne znaczenie. Jednak zanim nastąpił międzynarodowy kryzys finansowy, Afryka korzystała z nadpłynności gotówki na międzynarodowych rynkach finansowych i z rosnącego apetytu inwestorów. Dynamika lokalnych giełd w niektórych krajach pozwoliła inwestorom na zdywersyfikowanie portfela inwestycji. Z tego względu turbulencje na międzynarodowych rynkach finansowych nie oszczędziły Afryki Subsaharyjskiej – kryzys dosięgnął również lokalnych rynków finansowych.

Innym wskaźnikiem wpływu kryzysu na sektor finansowy jest dynamika wartości kredytów w okresie 2006-2008 i 2009 r. Należy sprawdzić, czy dynamika kredytu zaobserwowana przed kryzysem utrzymała się po wystąpieniu kryzysu i jego rozpowszechnieniu. W badanych krajach udzielanie kredytów w sektorze prywatnym utrzymało się, a nawet lekko przyśpieszyło w 2009 r. w porównaniu z latami 2006-2008, w Lesotho, Mali, Sierra Leone, Czadzie i Togo. Jednak dla większości rozpatrywanych krajów dynamika udzielania kredytów uległa spowolnieniu. Etiopia, Gabon, Seszele i Zambia odnotowały nawet skurczenie akcji kredytowej w 2009 r. Niektóre kraje, takie jak Angola, Gwinea Bissau, Gwinea Równikowa, Malawi i Nigeria, wykazały silny wzrost kredytów przyznawanych w sektorze prywatnym między 2006 a 2008 r. Elementy te muszą być ujęte perspektywicznie pod względem głębokości intermediacji bankowej w krajach Afryki Subsaharyjskiej. Poziom ufinansowienia gospodarek afrykańskich jest bardzo ograniczony w stosunku do innych regionów świata i bardzo zróżnicowany. Średnia tego wskaźnika nie przekraczała 20% w 2009 r. Jedynie Afryka

Południowa, Wyspy Zielonego Przylądka i Namibia miały w sektorze prywatnym stopy kredytów wyższe od 40% PKB w 2009 r. Te trzy kraje z powodu międzynarodowego kryzysu odczuły silne zahamowanie aktywności kredytowej. Prawdopodobnie kryzys zastopował rozkwit kredytów bankowych, rozpoczęty w połowie pierwszej dekady XXI w. W wielu krajach wzrost wierzytelności niepewnych w 2009 r. zmusił niektóre banki do częściowej restrukturyzacji bilansów i do większej ostrożności w udzielaniu pożyczek.

Uwagi końcowe

W artykule przeanalizowano konsekwencje kryzysu międzynarodowego mające wpływ na wzrost gospodarczy w krajach Afryki Subsaharyjskiej z perspektywy wyizolowania skutków najbardziej trwałych. Pod tym względem kryzys nie oszczędził krajów regionu. Ujawnia to wzrastającą integrację Afryki Subsaharyjskiej z gospodarką światową, choć stopień tej integracji jest bardzo zróżnicowany. Kraje, których baza eksportowa jest skoncentrowana wokół surowców nierolniczych, były ofiarami spowolnienia międzynarodowego wkrótce po jego rozpoczęciu. Ponadto nieliczne umiędzynarodowione ośrodki finansowe na kontynencie w 2008 r. odnotowały odpływ kapitałów netto. Także zmniejszenie wielkości BIZ, APD i transferów od emigrantów zaważyło na zewnętrznej sytuacji finansowej krajów najbardziej dotkniętych kryzysem. W świetle kryteriów stosowanych w literaturze przedmiotu turbulencje związane z międzynarodowym kryzysem finansowym stanowiły szok o wielkich rozmiarach dla znaczącej liczby krajów Afryki Subsaharyjskiej. Chociaż większość krajów afrykańskich w 2009 r. nie odnotowała recesji, niektóre odczuły szoki mogące mieć trwałe konsekwencje dla tempa ich wzrostu. Literatura przedmiotu potwierdza, że okresy gwałtownej zmiany wzrostu mogą mieć trwałe konsekwencje dla tempa wzrostu krajów, w których one zachodzą.

Kryzys finansowy ujawnił niedoskonałość narzędzi regulacji i nadzoru systemów finansowych, zarówno na płaszczyźnie narodowej, jak i międzynarodowej. Wspólnota międzynarodowa jest w ten sposób wezwana do odpowiedzi na nowe wyzwania związane głównie z wdrożeniem odpowiedniej światowej architektury finansowej, która powinna zapewnić stabilność makrofinansową. W tym zakresie można by zalecić zbliżenie krajów Afryki Subsaharyjskiej do MFW i Banku Światowego w celu dzielenia się analizami i uzgadniania wspólnych stanowisk w dyskusjach dotyczących rewizji założeń światowego systemu finansowego i monetarnego. Na płaszczyźnie wewnętrznej głównym zadaniem krajów Afryki Subsaharyjskiej jest zdwojenie wysiłków w przeprowadzaniu reform strukturalnych, które pozwolą na wykorzystanie nie tylko istniejącego potencjału, ale przede wszystkim nowych źródeł wzrostu gospodarczego.

Literatura

African Development Bank, *Impact of the Financial Crisis on African Economies: An Interim Assessment*, Paper presented at the Meeting of the Committee of Finance Ministers and Central Bank Governors, Cape Town, South Africa, 16 stycznia 2009 r.

Assidon E., *Les théories économiques du développement*, Éditions La Découverte, Paris 2002.

Banque Mondiale, *La Banque mondiale et le soutien à l'Afrique*, Washington 2011.

Becker T., Mauro P., *Output Drops and the Shocks That Matter*, „IMF Working Papers" 2006, nr 06/172.

Bedossa B., Bellocq F.-X., Jacquet P., Letilly G., *L'Afrique subsaharienne à l'épreuve de la crise*, „Revue d'Économie Financière" 2010, nr 100.

Bedossa B., Letilly G., *La crise économique mondiale de 2008-2009: quels impacts dans les pays d'Afrique subsaharienne?*, „Macroéconomie & développement" 2011, nr 2.

Brender A., Pisani F., *La crise de la finance globaliseé*, Éditions La Découverte, Paris 2009.

Centre d'Études Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII), *L'économie mundiale 2009*, Éditions La Découverte, Paris 2009.

Brambila M.J., Massa I., *The Global Financial Crisis and Sub-Saharan Africa: The Effects of Slowing Private Capital Inflows on Growth*, „ODI Working Paper" 2009, nr 304

Hausmann R., Pritchett L., Rodrik D., *Growth Accelerations*, „Journal of Economic Growth" 2005, nr 4.

Imam P.A., Salinas G., *Explaining Episodes of Growth Accelerations, Decelerations, and Collapses in Western Africa*, „IMF Working Paper" 2008, nr 08/287.

IMF, *Impact of the Global Financial Crisis on Sub-Saharan Africa*, Washington 2010.

IMF, *Regional Economic Outlook/Sub-Saharan Africa: Back to High Growth*, Washington 2010.

IMF, *Regional Economic Outlook/Sub-Saharan Africa: Resilience and Risk*, Washington 2010.

IMF, *World Economic Outlook*, Washington, October 2010.

Jeliński B., *Kryzys globalizacji a tendencje transformacyjne w gospodarce światowej*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011 (artykuł niepubl.).

Markus B., *Vulnerabilities of Emerging and Developing Economies to Global Financial and Economic Crises*, „Development Economics Advisory Service Working Paper" 2009, nr 5.

World Bank, *Protecting Progress: The Challenge Facing Low-Income Countries in the Global Recession*, Background paper prepared by the staff of the World Bank for meeting of G20, Pittsburgh, USA, 24-25 września 2009 r.